

ГЕОГРАФИЯ ДАРСЛАРИДА МУСТАҚИЛ ТАЪЛИМНИ ТАШКИЛ ҚИЛИШДА ИНТЕРФАОЛ МЕТОДЛАРДАН ФОЙДАЛАНИШ

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10057921>

Абдимуротов Ойбек Уралович

Чирчиқ давлат педагогика университети География кафедраси мудири.

п.ф.ф.д. (PhD)

E-mail: o.abdimurotov@cspi.uz

Мамлакатимизнинг барча соҳаларида бўлгани каби таълим тизимида ҳам кенг кўламли ислохатларнинг олиб борилиши таълим жараёнига илғор – жаҳон тажрибасини қўллаш ва уларни ўрганишни тақозо этмоқда. Бу эса ўқитишнинг янги шакл ва усулларидан фойдаланишга ва уларни такомиллаштиришга сабаб бўлмоқда. Натижада, педагогика соҳасида таълим олувчи талабанинг индивидуаллиги, ўзига хослиги ва эҳтиёжлари доирасидан келиб чиқиб ўқитишнинг ноанъанавий шакллари, яъни талабани мустақил фикрлашга ва ижодий изланишга ундовчи методлари тизимини яратиш долзарб масала даражасига кўтарилиб бормоқда. Бу эса доимо ривожланишда бўлган таълим соҳасига замонавий педагогик технологияларни қўллашни талаб этмоқда. Шу боисдан таълим тизимининг барча босқичларида замонавий педагогик технологияларни қўллаш ҳозирги замон талабидир.

Таълим тизимининг барча босқичларида замонавий педагогик технологияларни қўллаш учун, авваломбор бу таълим муассасаларда дарс берадиган педагогларнинг ўзлари замонавий педагогик технологиялар ҳақида хабардор бўлиши лозим, шу сабабли педагог кадрлар тайёрлайдиган олий таълим муассасаларида ҳар бир мавзуни ўрганиш жараёнида албатта улардан фойдаланган ҳолда мустақил таълимни ташкил этиш лозим. Натижада бундай мустақил таълим орқали икки муҳим вазифа бажарилади. Биринчидан, талабаларга мавзу осон ва ёдда қоларли бўлиб ўзлаштирилади, сабаби турли методлардан фойдаланиб, талабаларнинг мустақил фикрлаши, мушоҳада қилиши орқали эгаллаган билимлари узоқ вақт хотирада сақланиб қолади. Иккинчидан, бу мустақил таълим орқали талабалар замонавий педагогик технологиялар ҳақида хабардор бўлиб, келгуси педагогик фаолиятларида уларни қўллашга оид билим, кўникма ва малакалари ривожланиб боради.

Демак, олий таълим муассасаларида дарсдан ташқари ишларни яъни мустақил таълимни ташкил этиш жараёнларида замонавий педагогик технологиялардан фойдаланиш жуда яхши самара беради. Шу боисдан география дарсларида мустақил таълимни ташкил этишда замонавий педагогик технологиялардан фойдаланиш методикасини такомиллаштириш долзарб масала ҳисобланади.

Бу борада Президентимиз Шавкат Мирзиёев “Таълим тарбия илм-фан маданият ва санъат спортни ривожлантириш масалалари ёшларимизнинг чуқур билимга эга болиши чет тилларини ва замонавий ахборот коммуникация технологияларини эгаллашини таъминлаш доимий устувор вазифамиз бўлиб қолади” -деган эди. Мана шундай устувор вазифани амалга оширишда, энг аввало ёш авлодга илмий билимлар асосларини пухта ўзлаштириш орқали уларни креатив фикрлашга ўргатиш, кенг дунёқараш ҳамда тафаккур кўламини кенгайтириш таълим соҳасига замонавий педагогик технологияларни кенг жорий қилишга боғлиқдир.

Шундай экан ҳозирги ахборот асрида яшаб меҳнат қиладиган ёшлар ўзининг касбий қиёфасини шакллантириш учун маълум шахсий ва касбий фазилатларга эга бўлиши талаб этилади. Жамиятдаги турли ўзгаришларни онгли таҳлил этиб, ўз муносабатини билдира олиш, мустақил танқидий фикрлаш, ўз – ўзини бошқариш ва ривожлантириш, касбий мавқеини аниқ белгилаш ва унга интилиш, мустақил таълим олиш каби сифатлар шулар жумласидандир. Бундай сифатларни шакллантириш ва ривожлантиришда замонавий педагогик технологияларнинг ўрни беқиёсдир.

Бошқача қилиб айтганда зерикарли дарслар ўрнига дарсларни ташкил этишга масъулият билан ёндашадиган, касбий билимдон, методик маҳоратга эга, масъулиятли, замонавий, интерфаол педагогик технологияни мукамал ўзлаштириб олган, инновациялар асосида таълимни ташкил эта оладиган ўқитувчиларга талаб ошиб бормоқда. Таълимда моддий база, стандарт, ўқув режалар, дастур ва дарсликлар қанчалик такомиллаштирилмасин, қутилган асосий натижага эришиш, чуқур ва пухта билим бериш, юқори сифатдаги ўзлаштиришга эришиш бевосита назарий ва амалий машғулотлар билан бир қаторда мустақил таълимни ташкил этувчи ўқитувчининг ижодқорлиги, изланувчанлиги, малакасига педагогик маҳоратига боғланиб қолаверади, бу эса, ўқув-билув марказида эса ўқувчи турмоғини тақозо этади.

Ҳозирда бир қатор ривожланган мамлакатларда ўқувчиларнинг ўқув ва ижодий фикрларини оширувчи ҳамда таълим тарбия самарадорлигини кафолатловчи педагогик технологияларни қўллаш борасида катта тажриба

тўшланган бўлиб, ушбу тажриба асосларини ташкил этувчи методлар интерфаол методлар номи билан юритилмоқда.

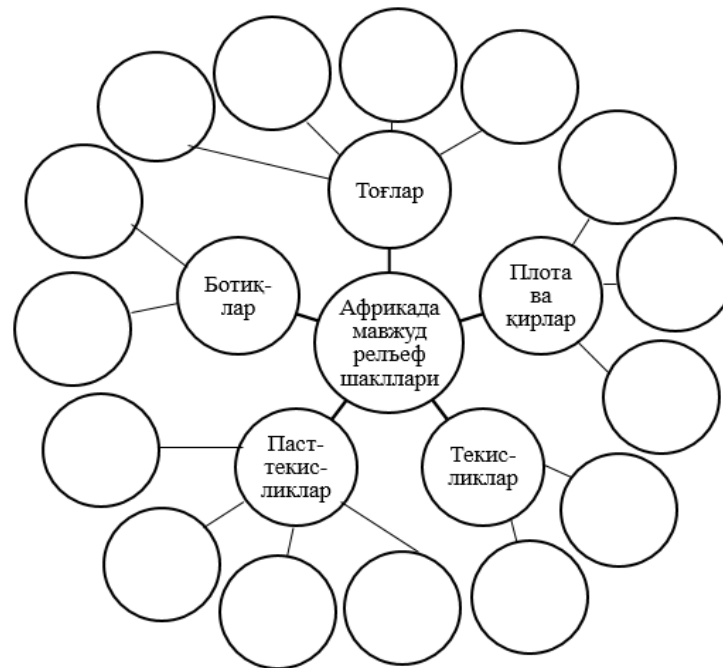
Таълимнинг интерфаол методи XX асрнинг охири ва ХХИ асрнинг бошларидан педагогик адабиётларда кенг ишлатилмоқда ва таълим соҳасида фойдаланилмоқда. Унинг асосий мақсади ягона бўлиб, ўқувчиларни мустақил билим олишга қизиқтириш, ўз устида кўпроқ ишлаш, кўшимча адабиётларни ўқиш, замон билан ҳамнафас таълим-тарбияга, мустақил фикр юрита оладиган комил инсонни вояга этказишга хизмат қилади.

Ҳозирги кунда янгича методларни таълим жараёнига тадбиқ этиш ҳақида гап борганда интерфаол методларнинг қўллиналиши тушунилади. Интерфаол методлар асосида кечган ўқув жараёнларида ўқувчи танқидий фикрлашга, мураккаб масалаларни таҳлил асосда ечимини топишга, шунга яраша ахборотни излаш, айрим альтернатив фикрларни ўзаро мунозаларда эркин баён қилишга ўрганади ва шундай кўникмалар шаклланади.

Таълим амалиётида фойдаланилаётган интерфаол методлардан география дарсларида мустақил таълимни ташкил этишда фойдаланиш имконияти катта. Мустақил таълимни ушбу методлардан фойдаланиб ташкил этиш ва ўтказиш тартиби турлича бўлиб, таълим жараёнида ушбу методлардан самарали ва мувоффақиятли фойдаланиш география фани ўқитувчисининг педагогик маҳорати ва тафаккур кўламининг кенглигига боғлиқ бўлади.

Биз қуйида табиий география курсларида мустақил таълимни ташкил этишда интерфаол методлардан фойдаланиш методикасини “Материклар ва океанлар табиий географияси” курси “Африка материги рельефи” мавзуси мисолида кўриб чиқамиз ва мустақил таълим олиш жараёнини топшириқлар бериш орқали баъзи методларнинг хусусиятларига ва фойдаланиш методикасига тўхталиб ўтамиз.

1-Топширик. Африка материгида мавжуд рельеф шакллари оид кластерни тўлдиринг.

Кластер методи талабаларга ихтиёрий муаммо ва саволлар хусусида эркин, очиқ ўйлаш ва шахсий фикрларни бемалол баён этиш учун шароит яратишга имкон беради. Яъни Африка матригида мавжуд бўлган рельеф шаклларида ихтиёрий равишда ёзиш мумкин, бу ерда маълум чеклов ва микдор йўқлиги сабабли талабалар ўзлари билим ва малакасига таянган ҳолда истаганча тоғларни ёки текисликларни ёзишлари мумин. Ундан фойдаланиш талабанинг илмий тафаккурининг ишлаш тамойили билан боғлиқ равишда амалга ошади. Ушбу метод муайян мавзунинг талабалар томонидан чуқур ҳамда пухта ўзлаштирилгунига қадар фикрлаш фаолиятининг бир маромда бўлишини таъминлашга хизмат қилади. Яъни маърузада олган билимларига таянган ҳолда тоғлар ва текисликларни, плота ва қирларни, пасттекислик ва ботикларни бир-биридан ажратиб, уларга оид географик объектларни жойлаштириш жараёнида мантикий фикрлаш ҳамда мустақил қарор қабул қилиш кўникмалари ривожланади.

2-Топширик. Африка тоғларига оид “вен диаграммаси”ни тўлдилинг.

“Вен диаграммаси” методни турли тушунчалар, асослар, тасавурларнинг анализ ва синтезини икки аспект орқали кўриб чиқиш, уларнинг умумий ва фарқловчи хусусиятларини аниқлаш, таққослаш имконини беради. Талабалар кўриб чиқилаётган муаммо ёхуд тушунчаларнинг умумий ва фарқловчи хусусиятларини излаб топадилар, умумлаштирадилар ва доирачаларнинг тегишли қисмига ёзадилар. Бу орқали талабаларга маърузадан олган назарий билимлар, маълумотлар ёки далилларни қиёсий таҳлил этишга ёрдам беради.

3-Топширик. “ФСМУ” жадвалини тўлдиринг.

Хулоса ёки қоялар “ФСМУ”	Шарқий Африка ясситоғлиги Африкадаги энг катта ва энг баланд тоғ системасидир	Атлас тоғларида 1983- йилда энг фалокатли зилзила содир бўлган	Саҳрой и Кабир дунёдаги энг катта чўлдир
Методнинг баён қилиниши:	<i>Ҳақиқатдан ҳам бу тоғ шимолдан жанубга катта масофага чўзилган ҳамда бу тоғда Африканинг энг балан чўққиси жойлашган</i>		
С- кўрсатинг:	<i>Бу тоғ ҳозирги фаол сейсмик минтақада жойлашган</i>		
М- келтиринг:	<i>Килиманжаро, Карисимби, Кения вулқонлари ва Буюк</i>		

	<i>Африка ер ёриги шу тоғ ҳудудида жойлашган</i>		
У- умумлаштиринг:	<i>Материкнинг деярли бутун шарқий қисми тоғликлардан иборат бўлиб, унинг катта қисмини шу тоғ ишғол этади ва бу тоғдаги Килиманжаро чўққиси (5895 м) материкнинг энг баланд нуқтаси ҳисобланади</i>		

“ФСМУ” методи талабаларга умумий фикирлардан хусусий хулосалар чиқаришга, хулоса ва фикрларни таққослашга, маълумотларни таҳлил қилиш ва қиёслаш орқали ахборотни мустақил ўзлаштиришга имкон беради, шунингдек мустақил қарор қабул қилиш, ижодий ва мантикий фикирлаш кўникмаларини шакиллантиришга хизмат қилади.

“ФСМУ” методини амалга ошириш тартиби.

1. Ҳар бир талабага “ФСМУ” методининг босқичлари ва мавзуга оид бўлган якуний хулоса ёки ғоя ёзилган жадваллар тарқатилади (ҳудди юқоридаги каби).

2. Ҳар бир талаба яқка тартибда тарқатилган жадвалдаги “ФСМУ”нинг тўрт босқичини таклиф этилган хулоса ёки ғояга нисбатан ўз мустақил фикр ва мулохазаларини ёзма баён этган ҳолда тўлдирди.

3. Ҳар бир талаба ўзи ёзган ФСМУ билан бошқаларга ўқиб эшиттиради.

4. Талабалар барча фикр ва мулохазаларни тинглаб, уларни умумлаштиради, керакли хулосалар шакиллантирилади.

4-Топширик. “Географик тавсифда хато борми” матинни ўқиб йўл кўйилган хатоларни топинг.

Африка дунёдаги китъалар орасида Евросиё материгидан кейин иккинчи ўринда туради. Материк рельеф тузилишига кўра икки қисмга бўлинади. Материкда тоғлар энг катта майдонни эгаллаган. Ер юзидаги энг катта ва энг қуруқ чўл Сахройи Кабир шу материкда жойлашган бўлиб, унинг ғарбида Тибести тоғлиги, марказида Дарфур платоси ва шарқида Ахаггар тоғлиги жойлашган. Материкда кўплаб ҳаракатдаги ва сўнган вулқонлар мавжуд. Материкнинг шарқий ярим шарида Кения вулқони, ғарбий ярим шарида эса Камерун вулқони бор. Шарқий Африка ясситоғлиги

энг баланд тоғ бўлиб юқори қисмларида музликлар шаклланган. Шундай қилиб, Африканинг марказий ва шарқий қисмлари баланд тоғлардан иборат.

Йўл қўйилган хатолар ва уларнинг тўғри шакли:

1. Евросиё қитъа эмас материк. У Америка ва Осиё қитъаларидан кейин 3-ўринда туради.

2. Материкда тоғлар эмас, текисликлар катта майдонни эгаллайди.

3. Саҳройи Кабир энг катта чўл бўлсада лекин энг курук чўл эмас.

4. Ахаггар ва Тибести тоғлари Саҳройи Кабир чўлининг шарқи ва ғарбида эмас балки марказда, Дарфур платоси эса жануби-шарқида жойлашган.

5. Кения вулкони материкнинг шарқида, Камерун вулкони эса ғарбида жойлашган лекин материк асосан шарқий ярим шарда жойлашганлиги учун бу икки вулқон шарқий яримшарда жойлашган.

6. Африканинг шарқий ва жанубий қисмлари баланд тоғлардан, марказий қисми Конго ботиғидан иборат.

“Географик тавсифда хато борми” методи талабани ўйлашга, ижодий ва мантиқий фикрлашга, тасвур қилишга, диққатини бир жойга тўплашга, маърузадан олган билимларини таҳлил қилиб хулоса чиқазишга ўргатди. Бу методни қўллаётганда шу нарсага аҳамият бериш керакки, берилаётган маълумотлар албатта маъруза дарсларида берилган бўлиши керак. Матинни тузаётганда маълумотлар келтирилган жумлалар орасида ҳар доим тоғри маълумотлар ҳам бўлиши лозим, акс ҳолда талаба ҳар бир жумлада хато бор деб, ундаги хатони топиш учун қайта ва қайта ўқиб чиқаверади, бу эса талабани ижодий ва мантиқий фикрлашига, маълумотларни таҳлил қилиб хулоса чиқазишига салбий таъсир қилади. Агар баъзи жумлалардаги маълумотлар тоғри бўлса, талаба бошқа жумладаги хатоларни диққат билан ўқиб чиқиб топишга ҳаракат қилади.

5-Топширик. “Ортиқчасини топ” ва уни изохлаб, улар ўртасидаги мантиқий боғлиқликни асосланг.

“Ортиқчасини топ”

Атлас тоғлари	<i>Бу ерда Кап тоғлари ортиқча. Сабаби, бошқа тоғлар шимолий ярим шарда жойлашган ҳамда улар текислик ҳудудларида вужудга келган, Кап тоғлари эса жанубий ярим шарда жойлашган ҳамда “Баланд Африка”га тегишли</i>
Кап тоғлари	
Ахаггар тоғлиги	
Тибести тоғлиги	
Камерун тоғлари	

“Ортиқчасини топ”

Килиманжаро	
Карисимби	
Кения	
Тубкал	
Маргарита	

“Ортиқчасини топ” методида талабалар мавзу моҳиятини ёритувчи тушунчалар ўртасидаги мантиқий боғлиқликни кўрсатиш ва шахсий ёндашувларини асослаш орқали мустақил фикрлаш, тенгдошларининг фикрлари билан шахсий мулоҳазаларини ўзаро таққослаш ва мантиқий тафаккур юритиш кўникмаларига эга бўлишади. Бунинг учун топширик тузилаётганда яъни мавзу моҳиятини очиб беришга хизмат қилувчи тушунчалар тизимини шакллантираётганда шу нарсага эътибор бериш керакки, улар орасидаги боғлиқлик бир нечта бўлиши (талабалар ҳар хил боғлиқликни топиш учун) лозим. Шундагина талабалар ўз ҳаракатлари моҳиятини шарҳлашга ҳамда улар ўртасидаги мантиқий боғлиқликни асослашга ва бу алоқадорликни анализ ва синтез қилишга имкон туғилади.

6-топширик. Ўқув адабиётлар, харита ва атласлардан фойдаланиб, “тоифалаш” жадвалини тўлдиринг.

Африка материги рельефи учун “тоифалаш” жадвали

Рельеф хосил қилувчи омиллар	Рельеф шакллари тавсифи	Чўкинди жинсларни бир биридан ажратиш	Тоғ жинслари хусусиятлари	Тоғлар ва текисликларнинг географик ўрнига таъриф беринг

7-топширик. Ўқув адабиётлар, қўшимча манбалар, харита ва атласлардан фойдаланиб, “Кроссворд” тузиш.

“Тоифалаш” методи ва “Кроссворд” тузиш усулидан уйга топширик бериш мақсадида фойдаланилса, талабаларда мустақил ўқиш ва қўшимча манбалар, маълумотномалар, луғатлар, энциклопедиялар, географик хариталар билан ишлаш имкониятига эга бўлади ва ижтимоий ва коммуникатив кўникмалари ривожланади.

Одатда уйга вазифа сифатида берилган топшириқлар ёзувсиз харитани бўяш ёки саволларга жавоб ёзишдан иборат бўлади. Бунда талабани мантиқий ўйлашга, тафаккур қилишга, хулоса ва қарорлар қабул қилишга

кўмаклашувчи кўникмалар деярли шаклланмайди. Демак уйга топшириқлар бериш жараёнида интерфаол методлардан, айниқса “тоифалаш” методи ва “Кроссворд” тузиш усулидан фойдаланилса талабалар ўз билимларини ривожлантириш билан бирга маълумотларни мустақил равишда таҳлил қилиш орқали ўзлаштиришга, ижодий мулоҳаза юритишга, шахсий хулосалар асосида эркин фикр юритишга ўргатилади, шунингдек ахборотларни қайси тоифадаги бўлимга тегишли эканлигини аниқлаш ҳамда улардан саволлар тузиб кроссвордда ифодалаш жараёнида мантикий фикрлаш ва шахсий қобилиятлари ривожланади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Ш.М. Мирзиёев. Миллий тараққиёт йўлимизни қатъият билан давом эттириб янги босқичга кўтарамиз. Тошкент. “Ўзбекистон”, 2019
2. Султонова Н.Б., Абдимуротов О.У. “Амалий география дарсларида интерфаол методлардан фойдаланиш”. “Таълим технологиялари” илмий-услубий журнал. Тошкент, 2014-йил № 2(46)
3. Ражабов Ф.Т., Абдимуротов, О.У. “Табиий география курсларида амалий машғулотларни ташкил қилишда янги педагогик технологияларни қўллаш услубиёти”. Academic research in educational sciences (ARES). ISSN 2181-1385 VOLUME 1, ISSUE 4. DECEMBER 2020
4. Abdimurotov O.U. Kredit-modul tizimi sharoitida bo'lajak geografiya o'qituvchilarining mustaqil ta'limini tashkil etish shakllari. “Pedagogika” ilmiy-nazariy va metodik jurnal. 2023. 4-son.
5. Abdimurotov O.U. Geografiyani o'qitishda mustaqil ta'limning o'rni va ahamiyati. “Globallashuv jarayonida innovatsion ta'lim va milliy tarbiya: integratsiyaga xos muammolar, bahslar va yechimlar” mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya materiallari to'plami. Termiz, 27-may 2023-yil
6. Abdimurotov O.U. Talabalarining mustaqil ta'lim olish imkoniyatlarini rivojlantirish mexanizmlari. “Zamonaviy biologiyaning dolzarb muammolari: yechimlari, istiqbollari va o'qitishda fan-ta'lim integratsiyasi” xalqaro ilmiy-amaliy konferentsiyasi ilmiy ishlar to'plami. Chirchiq, 26-27-oktyabr 2023-yil
7. Abdimurotov O.U., Eshmanova N.N. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining mustaqil ta'lim olishlarida darsdan tashqari ishlarning o'rni va ahamiyati. “Zamonaviy biologiyaning dolzarb muammolari: yechimlari, istiqbollari va o'qitishda fan-ta'lim integratsiyasi” xalqaro ilmiy-amaliy konferentsiyasi ilmiy ishlar to'plami. Chirchiq, 26-27-oktyabr 2023-yil